

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

NATIONAL SENIOR CERTIFICATE

GIREDI YA 12

XITSONGA: RIRIMI RO ENGETELA RO SUNGULA (FAL)

PAPILA RO SUNGULA (P1)

HUKURI 2024

XILETELO XA MAKOREKETELO

TIMARAKA: 80

Xiletelo xa makoreketelo lexi xi na tipheji ta 8.

XIYENGE XA A: XIKAMBELANTWISISO

XIVUTISO XA 1

XITSHURIWA XA A

MAKOREKETELO YA XIKAMBELANTWISISO

- Hikuva ntshikelelo wu le ka matwisiselo, swihoxo swa mapeletelo na ririmi a swi xupuriwi handle ka loko swihoxo swi cinca nhlamuselo/matwisiselo. (Swihoxo swi fanele ku kombisiwa.)
- Loko mukamberiwa a tirhisa marito mambe eka ririmi leri a kamberiwaka hi rona, u nga ma tekeli enhlokweni marito wolawo, loko nhlamulo yi twala, naswona u nga xupuli. Kambe loko ku tirhisiwile rito rimbe eka xitshuriwa ri nyika nhlamulo leyi lavekaka, leswi swi ta amukeriwa na swona.
- Ku hava maraka leyi nga nyikiwaka eka **swivutiso swo pfuleka** eka nhlamulo ya INA/EE kumbe NDZA PFUMELA/A NDZI PFUMELI. A ku na timaraka ti nga ta nyikiwa eka nhlamulo ya HI SWONA/A HI SWONA kumbe MHAHA/VONELO. Ku seketela hi kona ku nga ta nyikiwa timaraka.
- Loko ku laveka tinhlamulo ta rito rin'we, kutani mukamberiwa a nyika xivulwa hinkwaxo, koreketa **himfanelo ntsena loko** rito leri lavekaka ri khwatihatiwile.
- Loko ku laveka timhaka timbirhi/tinharhu kutani mukamberiwa a nyika to tala koreketa timbirhi/tinharhu to sungula ntsena.
- Amukela marin'wana yo hambanahambana.
- Eka swivutiso swo hlawula, amukela havumbirhi letere leri faneleke NA/KUMBE nhlamulo leyi tsariweke hi ku hetiseka.

- 1.1 EMakotopong.√ (1)
- 1.2 I mabulu ya van'wamabidzu va le Gauteng./Hi leswi a vona van'wamabidzu va le Gauteng va tlharihile./Hi leswi a vona van'wamabidzu va le Gauteng va ri na xitayili no tlhela va fambela ehenhla. √ (1)
(Nhlamulo yin'we ntsena.)
- 1.3 Mpama.√ (1)
- 1.4 Hi swi vona hi marito lama nge: '... a va khomisa vadyondzikolobye xivixivi hi vutlhari bya vona'./Tintangha ta vona a ti nga wu voni ntlangu.√√ (2)
- 1.5 nga ha ehleketi kahle./D.√ (1)
- 1.6 U lemukile leswaku vanhu va kona a va xewetana na lava va va tivaka ntsena.√√ (2)
- 1.7 1.7.1 A hi swona. Eka xitshuriwa ku vuriwa leswaku a va lo sindzisiwa ku rhurha eMakotopong.√√ (2)
- 1.7.2 A hi swona. Eka xitshuriwa ku vuriwa leswaku 'va pfuka hi mahlambandlopfu, leswi vulaka leswaku vanhu va pfuka namixo swinene.√√ (2)
- 1.8 I Gautrain.√ (1)
- 1.9 I mhaka ya ku tirhisiwa ka swidzidziharisi swo fana na mbangi, nyaope na swin'wana.√ (1)
- 1.10 U vula leswaku u fambile a hambana na ndhawu leyi a ri eka yona ku nga xitichi xa maphorisa. √√ (2)
- 1.11 Mukamberiwa u ta tsala vonelo ra yena. Xik.: I mhaka ya kahle, hikuva vanhu van'wana a va swi koti ku tivulavulela, kasi van'wana vanhu vo lumbetiwa va nga onhang nchumu, se va lava vayimeri.

KUMBE

A hi mhaka ya kahle, hikuva vayimeri va hlohlotela leswaku vanhu va onhela van'wana swi andza.√√ (2)

- 1.12 Hi leswi maphorisa ya nga sala ya kuma swibazana leswi a swi yiviwile swa Yingwani.√√ (2)
- 1.13 Mukamberiwa u ta nyika vonelo ra yena. Xik.:Ya amukeleka, hikuva munhu un'wana na un'wana loyi a yaka exitichini xa maphorisa u va a ri na swiphiko, Yingwani na yena a fanele a yimerile nkarhi wa yena wo pfuniwa. √√

KUMBE

A ya amukeleki, phorisa a ri fanele ri vulavurile na Yingwani hindlela ya kahle na ku twisisa xiyimo lexi a ri eka xona.√√ (2)
(Amukela na ma'wana mavonelo)

- 1.14 Mukamberiwa u ta tsala nhlamulo ya yena, Xik.: Ya ndzi lemukisa ku papalata ku teka swiboho hi ku nyanyuriwa hi swo karhi ndzi nga endlangi ndzavisiso. √√ (2)
(Amukela na yin'wana miehleketo leyi twisisekaka.)
- 1.15 I ku va vana va tlanga swin'we no va va tsakile. √√ (2)
- 1.16 Ku navela ku va a tlanga na lava a tshamaka na vona ekaya. √√ (2)
- 1.17 Xi kombisa ntsako. √√ (2)

NTSENGO WA XIYENGE XA A: 30

XIYENGE XA B: NKOMISO WA NDZIMA

XIVUTISO XA 2

MINTSHAHO		TIPOYINTI	
1.	'Hi makhisimusi a wu kuma vavanuna na vavasati va lo mbaa, ehansi ka ndzhuti wa wona, ku ri karhi ku nwiwa, ku ciniwa, ku tsakeriwa magayisa.'	1.	Nkanyi wu pfuna ku endla ndzhuti emutini laha vanhu va dzhumbaka kona.
2.	'Kwalahaya nkanyini hi kona nakambe laha ndyangu a wu tlhela wu hlangana kona ku phahliwa loko vatatana va tlhelela eJoni.'	2.	Vanhu va phahla swikwembu enkanyini loko vatatana va tlhelela eJoni.
3.	'Hi magudufurayideyi vamanana a va rholela makanyi va endlela magayisa vukanyi.'	3.	Vamanana va endlela magayisa vukanyi, hi ku tirhisa makanyi/mihandzu ya nkanyi.
4.	'Kutani a hi dya timongo ta kona hi tlhela hi kandzela na miroho hi tona.'	4.	Nkanyi wu pfuna hi ku timongo ta wona ta dyiwa ti tlhela ti kandzela miroho.
5.	'Loko hi ti vandzile ku sala swikangalafula, a hi swi teka hi khavisa xirhapa xa swiluva hi swona.'	5.	Swikangalafula leswi humaka eka timongo ta makanyi swi khavisa xirhapa xa swiluva.
6.	'Swi tano na hi tihunyi to oma leti a ti wa eka wona a ti tshiveriwa ku swekiwa hi tona.'	6.	Tihunyi ta nsinya wa nkanyi ku tshiveriwa ndzilo hi tona/ku swekiwa hi tona.
7.	'U tsakisiwile makanyi ya wona kutani a hi dyondzisa ku endla jamu ya makanyi.'	7.	Makanyi ma tirhisiwa ku endla jamu.

Nkomiso wu fanele ku koreketiwa hindlela leyi landzelaka:

- **Maavelo ya timaraka:**
  - 7 wa timaraka i ta 7 wa tipoyinti : N (7) (maraka ya1 hi poyinti)
  - 3 wa timaraka i ta ririmi : R (3)
  - Ntsengo wa timaraka : 10
- **Maavelo ya timaraka ta ririmi loko mukamberiwa a nga tshahangi:**
  - 1–3 wa tipoyinti leti nga tona: nyika maraka yi1
  - 4–5 wa tipoyinti leti nga tona: nyika timaraka ti2
  - 6–7 wa tipoyinti leti nga tona: nyika timaraka ti3
- **Maavelo ya timaraka ta ririmi loko mukamberiwa a tshahile kunene:**
  - 6–7 wa tipoyinti: a nga nyikiwi maraka
  - 4–5 wa tipoyinti: nyika maraka yi1 ya ririmi
  - 2–3 wa tipoyinti: nyika timaraka ti2 ta ririmi.

LEMUKA:

- **Ntsengo wa marito:**
  - Vakoreketi va languteriwa ku kambisisa ntsengo wa marito lama tirhisiweke.
  - U nga susi timaraka loko mukamberiwa a nga kombisangi ntsengo wa marito lama tirhisiweke kumbe ma kombisiwile hindlela yo hoxeka.
  - Loko ntsengo wa marito wu hundzisiwile, hlaya ku fika emakumu ka xivulwa xo hetelela xa marito lama ku hundzisiweke hi wona, kutani u nga tekeli enhlokweni marito lama nga ta landzela eka nkomiso.

NTSENGO WA XIYENGE XA B: 10

XIYENGE XA C: RIRIMI EKA MBANGU

XIVUTISO XA 3

XITSHURIWA XA D: XINAVETISO

- 3.1 Ku navetisiwa vukorhokeri byo hlayisa mali eka Savelt./Savelt.✓ (1)
- 3.2 Axamansard.✓ (1)
- 3.3 Nghena eka webusayiti ya vona./B.✓ (1)
- 3.4 Ku tiyisisa vuswikoti na vutshembeki eka vukorhokeri bya vona.✓✓ (2)
- 3.5 N'wayitelo wu kombisa ku tsaka na ku eneriseka, leswi seketelaka mhaka ya ku fikelela milorho. ✓✓ (2)
(Amukela na yan'wana maveketelelo lama twisisekaka.)
- 3.6 Munavetisi u tirhisile xifaniso xa nhwana loyi a n'wayitelaka a ri karhi a amukela makhiya ya movha,✓ a tlhela a tirhisa marito ku 'fikelela milorho'✓ na 'aka vumundzuku'.✓ (3)
[10]

XIVUTISO XA 4

XITSHURIWA XA E: KHATHUNI

- 4.1 Ximunhuhatwa xi khomile nchumu wo cheleta ximilana hi wona, laha xi vulavulelaka ximilana, xi xi kombisa leswaku a xi nchumu ehandle ka mati ya xona.✓✓ (2)
- 4.2 huwelela/A.✓ (1)
- 4.3 Ti kombisa leswaku ku na mahungu yo karhi lama siyiweke/ti kombisa leswaku ku na marito yan'wana ya nga boxiwangiki.✓ (1)
- 4.4 Swi paluxa ku kholela van'wana loko xi ri na swilo leswi va nga hava.✓✓ /ku tikukumuxa ✓✓ /ku tekela van'wana ehansi.✓✓ (2)
- 4.5 Hikuva ku na ka mpfula ku xi tekela matimba ya ku kholela ximilana hi mati lama xi ya khomeke.✓✓ (2)
- 4.6 Mukamberiwa u ta kombisa ku titwa ka yena. Xik.: A ndzi ta titwa ndzi tsakile hikuva ku na ka mpfula swi susa ku tikeriwa loku a ndzi ri na kona ka ku tsoniwa ku cheletwa hi mati.✓✓ (2)
(Amukela na yan'wana maveketelelo lama twisisekaka.) **[10]**

XIVUTISO XA 5**XITSHURIWA XA F: PROSI**

5.1	5.1.1	ngopfu. √√	(2)
	5.1.2	A ndzi ta xi tirhisa loko ndzi vavisekile emoyeni/ndzi khunguvanyekile. √√	(2)
	5.1.3	Leswaku leswi hi nga tshama hi swi endla a swi hoxekile hi kona ndzi swi lemuka.√√	(2)
	5.1.4	Mukamberiwa u ta endla xivulwa hi rito chela. Xik.: Tolo ndzi vonile chela lerikulu ro ringana na khutla ri nghena ematini.√√	(2)
	5.1.5	Jaha. √	(1)
	5.1.6	hunguta. √	(1)
	5.1.7	Rhukanani u vurile leswaku loko a fika emovheni munghana wa yena se a hetile ku chela mafurha.√√	(2)
	5.1.8	Ndzi n'wi sumerile mhaka leyiya.√√	(2)

XITSHURIWA XA G: XIFANISO

5.2	5.2.1	Ka pakiwa.√√	(2)
	5.2.2	Lava va nga ta tlula nawu/milawu.√√	(2)
	5.2.3	Xifambo xi ta suseka .√√	(2)
			[20]

NTSENGO WA XIYENGE XA C: 40
NTSENGO WA TIMARAKA: 80